

TOMASZ JURCZYK

Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji im. Mieszka I w Poznaniu
Uniwersytet Wrocławski

GENEZA ROZWOJU PRAW CZŁOWIEKA

POJĘCIE PRAW CZŁOWIEKA

Pojęcie praw człowieka pojawiło się po raz pierwszy w akcie normatywnym w 1776 r., w „Bill of Rights” Wirginii, i było produktem myśli okresu Oświecenia. Rozumiano je ówczasie jako prawa jednostki pierwotne w stosunku do państwa i społeczeństwa. W tamtym czasie, zgodnie z rodzącą się filozofią liberalną, kładziono akcent na swobodę działania jednostki i na rolę woli obywateli w decydowaniu o własnych sprawach, a państwo postrzegano jako największe zagrożenie dla tychże praw. O ile koncepcja okresu Oświecenia wyrastała z przeciwstawienia jednostki państwu, to współcześnie państwo jest postrzegane jako gwarant praw podstawowych¹. B. Banaszak pisze: „Prawa człowieka przysługują każdemu człowiekowi bez względu na przynależność państwową czy pozycję społeczną. Traktuje się je jako przyrodzone, niezbywalne prawa jednostki, takie jak: prawo do życia, wolność osobista, własność, równość, bezpieczeństwo”².

W opinii ks. J. Tischnera „prawa człowieka wskazują na to, co się człowiekowi należy na mocy zasady sprawiedliwości. Z tej racji prawa te są nazywane prawami naturalnymi, wrodzonymi, niezbywalnymi, nienaruszalnymi, zawsze i wszędzie ważnymi”³.

---

¹ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 12.

² B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004, s. 446.

³ J. Tischner, *Prawa człowieka z katolickiej perspektywy*, [w:] *Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Warszawa 1998, z. 1, s. 30.

W nauce prawa pojęcie praw człowieka jest rozumiane w różny sposób. Niektórzy autorzy pojęcie to definiują szeroko, zaliczając do niego prawa materialne, socjalne, kulturalne⁴. Inni przedstawiciele nauki prawa uważają, że prawa zawarte w konstytucjach poszczególnych państw i przysługujące wszystkim jednostkom (również nie będącym obywatelami danego państwa) stanowią właśnie prawa człowieka⁵.

W encyklopedii prawa międzynarodowego, prawa człowieka są przedstawione jako: prawa, wolności, środki ochrony oraz świadczenia, których respektowania jako praw, zgodnie ze współcześnie akceptowanymi wolnościami, powinni domagać się wszyscy ludzie od społeczeństwa, w którym żyją⁶.

Według C. Mika pojęcie praw człowieka oznacza: specyficznie rozwarstwione, naturalne możliwości ludzkie, co do istoty indywidualne, ale społecznie zdeterminowane, równe, niezbywalne, czasowo trwałe, uniwersalne podmiotowo, przedmiotowo i terytorialnie (a do pewnego stopnia także kulturowo), konieczne (wymuszające ochronę prawną) i zawsze wypływające z przyrodzonej każdemu człowiekowi godności osobowej⁷. Ponadto, C. Mik uważa, że w prawie wspólnotowym terminy: „prawa człowieka” oraz „podstawowe wolności” w zasadzie nie występują⁸.

Zdaniem A. Łopatki, prawa człowieka są to uprawnienia przypisane każdej jednostce, wynikające z jej przyrodzonej godności. Praw tych nie można człowieka pozbawiać, nie można się ich zrzec, a państwo musi je respektować⁹.

W opinii R. Kuźniara, prawa człowieka stanowią dziedzinę prawa konstytucyjnego i międzynarodowego, której zadaniem jest obrona w sposób zindywidualizowany praw osoby ludzkiej – jednostki. Autor ten uważa, że większe znaczenie dla ochrony praw człowieka ma ustawodawstwo krajowe, bo jest bliżej tych praw¹⁰.

W. Osiatyński definiuje prawa człowieka jako powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w kontaktach z państwem¹¹.

Ze względu na to, kto jest podmiotem praw człowieka, wyróżnia się te, których podmiotem jest jednostka (indywidualne prawa człowieka) i takie, których podmiotem jest zbiorowość, np. naród, wspólnoty religijne (kolektywne prawa człowieka). Istnieją też prawa człowieka o charakterze mieszanym. Ich podmiotem

---

⁴ B. Banaszak, *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*, Wrocław 1995, s. 6.

⁵ A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*, Warszawa-Poznań 1982, s. 113.

⁶ *Encyclopedia of Public International Law*, t. 8, Amsterdam-New York-Oxford 1985, s. 268.

⁷ C. Mik, *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994, s. 17-18.

⁸ C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe, Zagadnienia teorii i praktyki*, t. I, Warszawa 2000, nb. 1075.

⁹ A. Łopatka, *Jednostka, jej prawa człowieka*, Warszawa 2002, s. 13.

¹⁰ R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 12.

¹¹ W. Osiatyński, *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka*, [w:] *Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Warszawa 1996, s. 14.

mogą być jednocześnie jednostki, zbiorowości, państwa, a nawet ludzkość jako całość¹².

Główna odpowiedzialność za realizację praw człowieka spoczywa na państwie oraz społeczności międzynarodowej.

HISTORIA PRAW CZŁOWIEKA OD STAROŻYTNOŚCI DO XVIII W.

Genezy praw człowieka należałoby szukać w Starożytności. W opinii E. Stylianidisa i K. Poppera, walka w obronie praw jednostki rozpoczęła się w antycznej Helladzie. W Grecji powstała idea, głosząca, że wolność jest naturalnym prawem człowieka. Równość i wolność były hasłami głoszonymi w Atenach na długo przed rewolucją francuską¹³.

Greccy sofisci i stoicy byli pierwszymi, którzy sygnalizowali potrzebę odróżnienia naturalnych praw natury od praw stanowionych przez władzę. Sofisci podkreślali równość obywateli oraz prawo do posiadania przez nich własnych poglądów oraz zajęli się relacją między prawem i naturą. Stoicy również przyczynili się do ukształtowania idei podstawowych praw człowieka. Głosili, że człowiek jest istotą niezależną od państwa, człowiek nie może być właścicielem drugiego człowieka, wolność to władza do decydowania o sobie samym. Ponadto stoicy podkreślali wolność umysłu jednostki, byli pierwszymi, którzy używali pojęć „godność ludzka”, „naturalna równość”, „wolność”¹⁴.

W starożytnej Grecji powstały koncepcje prawno-naturalne przyjmujące założenie, że każdemu człowiekowi w jednakowym stopniu przysługują określone prawa przyrodzone, których nikt nie może go pozbawić¹⁵. Z tymi poglądami nie korespondowały przyjmowane wówczas rozwiązania prawne. Zarówno w starożytnej Grecji, jak i Rzymie, zakres uprawnień człowieka wolnego zależał od tego, czy był on obywatelem, od jego przynależności stanowej, statusu rodzinnego. Tak więc w starożytności jednostka mogła powoływać się na takie prawa, które wynikały z jej przynależności grupowej czy stanowej¹⁶.

---

¹² *Wolność i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Zakamycze 2006, s. 16.

¹³ E. Stylianidis, *Antyczna cywilizacja grecka a prawa człowieka*, [w:] *Prawa człowieka, geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993, s. 122.

¹⁴ M. Dragona-Monachou, *Philosophie und Menschenrechte*, Ateny 1986, s. 122.

¹⁵ *Wolność i prawa człowieka...*, op. cit., s. 19.

¹⁶ B. Banaszak, A. Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 2-3.

Antyczną ideę praw naturalnych kontynuowała średniowieczna filozofia chrześcijańska. W społeczeństwie średniowiecznym prawa człowieka, pomimo że odnosiły się tylko do wybranych grup społecznych, stanowiły załączek realnych sukcesów w walce o należne człowiekowi prawa, takie jak: prawo do wolności, bezpieczeństwa czy słusznego procesu. Prawa człowieka w Średniowieczu plasowały się w sferze prawa naturalnego, były spójne z chrześcijańską aksjologią, uznającą, że skoro człowiek został stworzony na podobieństwo Boga, to jest nosicielem części boskiej natury i państwo powinno ten fakt szanować¹⁷.

W dokumentach mających moc średniowiecznego prawa zostało zapoczątkowane respektowanie praw człowieka. *Magna Charta Libertatum* (Wielka Księga Swobód) z 1215 r. jest uważana za początek procesu kodyfikacji praw człowieka. Stanowiła podstawę swobód obywatelskich i konstytucyjnych ograniczeń władzy królewskiej¹⁸.

R. Kuźniar podkreśla, że w okresie Średniowiecza w Polsce kwestia praw obywatelskich była nie tylko przedmiotem refleksji doktrynalnej, ale również praktyką życia publicznego. Autor wymienia np. zasadę *neminem captivabimus nisi iure victum* (nikogo nie uwięzimy bez wyroku sądowego)¹⁹. Ponadto doktryna tolerancji, pokoju i sprawiedliwej wojny, której autorem był Paweł Włodkowic, wpłynęła na praktykę tolerancji, z której zaślęno w późniejszych latach państwo polskie na tle ówczesnych standardów europejskich.

W okresie Odrodzenia czołowi myśliciele podjęli próbę stworzenia społeczeństwa, w którym dobro jednostki byłoby celem najważniejszym. Wiek XVII był okresem, w którym problem praw człowieka nabrał szczególnego znaczenia w Anglii. W 1679 r. weszła w życie ustawa w sprawie lepszego zagwarantowania wolności poddanym i zapobiegania uwięzieniom zamorskim (*Habeas Corpus*), a ustawa „Bill of Rights” z 1689 r. proklamowała prawa i wolności poddanych²⁰. W tym okresie powstały w Anglii racjonalistyczne koncepcje praw natury. Prawa człowieka kojarzyły się z nakazami rozumu, który wskazuje, że w każdej czynności, zależnie od jej zgodności lub niezgodności z rozumną naturą człowieka, tkwi moralna ohyda lub moralna konieczność i nawet Bóg nie może sprawić, by było inaczej²¹. Podstawowe założenia teorii praw natury dotyczyły prawa do życia, wolności, równości i własności.

W Anglii prekursorzy nurtu liberalnego, a mianowicie: J. Locke, J. Milton, T. Hobbes głosili, że władza państwowa zostaje powołana przez jednostki i wywodzi się z umowy zawartej między równymi i wolnymi ludźmi, gotowymi zrzec się części swej naturalnej wolności w zamian za gwarancje wygody, bezpieczeństwa, pokojowego współżycia, ochrony własności. W tej sytuacji nastąpiło połączenie uznania

---

¹⁷ R. Kuźniar, op. cit., s. 20.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ B. Gronowska et al., *Prawa człowieka i ich ochrona*, Toruń 2005, s. 36.

²¹ *Wolność i prawa człowieka...*, op. cit., s. 21.

trzech podstawowych praw naturalnych jednostki z koncepcją umowy społecznej, wyznaczającej swobody jednostki i zakres władzy państwowej²².

J. Milton i J. Locke sformułowali tezę, że prawa naturalne są nieodłącznie związane z istotą człowieczeństwa. Są one niezbywalne. Celem umowy społecznej było ich wzmocnienie, a państwo miało za zadanie pozytywizację praw naturalnych i ich egzekwowanie. J. Locke uważał, że człowiek ma prawo do oporu przeciwko złej władzy, która sprzeniewierza się umowie społecznej i narusza jego prawa naturalne²³.

Teoria praw natury i umowy społecznej została rozwinięta w okresie Oświecenia. J. J. Rousseau uznał umowę społeczną za podstawę równości i wolności. Celem umowy społecznej, według Rousseau, było tworzenie prawa pozytywnego oraz gwarantowanie wolności i innych praw. Niezbywalna suwerenność ludu miała zabezpieczać prawa jednostki przed nadużyciami ze strony władzy²⁴. I. Kant głosił natomiast pierwotność i nadrzędność prawa naturalnego nad prawem legalnym.

Przełomowym momentem w historii praw człowieka były rewolucje społeczne w drugiej połowie XVII w., a mianowicie: amerykańska i francuska.

Amerykańska Deklaracja Niepodległości z 1776 r. uznawała prawa naturalne za niezbywalne, a rząd miał te prawa zabezpieczać. Deklaracja popierała prawo do oporu w sytuacji, gdyby władza naruszyła zasady w niej zawarte. Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z 1787 r. nie zawierała szczegółowych gwarancji praw człowieka, natomiast kodyfikacja dotycząca praw człowieka została zawarta w „Dziesięciu Poprawkach do Konstytucji”, które Kongres Stanów Zjednoczonych przyjął w 1791 r. W „poprawkach” znalazły się gwarancje wolności i słusznego procesu, wolności religii, słowa, prawo petycji, prawo pokojowych zgromadzeń, gwarancje nietykalności osoby, dokumentów i mienia²⁵.

W 1789 r. francuskie Zgromadzenie Narodowe przyjęło Deklarację Praw Człowieka i Obywatela. W preambule Deklaracji zostało zapisane, że nieznanomość i lekceważenie praw człowieka są przyczynami nieszczęść i korupcji rządów, co zrodziło konieczność wyrażenia w uroczystej deklaracji naturalnych, niezbywalnych i świętych praw człowieka²⁶. Kolejne artykuły Deklaracji stanowiły o wolności, równości, bezpieczeństwie, prawie do oporu. Za najcenniejsze prawo zawarte w Deklaracji został uznany wolny przepływ myśli i poglądów.

Jak zauważył R. Kuźniar, francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela była syntezą dotychczasowych idei i koncepcji praw człowieka²⁷.

²² B. Gronowska et al., op. cit., s. 37.

²³ H. A. Cohn, *The Rights and Duty of Resistance*, „Revue des droits de l'homme”, nr 4/1969.

²⁴ F. Compagnoni, *Prawa człowieka. Geneza, historia i zaangażowanie chrześcijańskie*, Warszawa 2000, s. 223 i n.

²⁵ B. Gronowska et al., op. cit., s. 38.

²⁶ Ibidem.

²⁷ R. Kuźniar, op. cit., s. 24-25.

SYSTEM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA ONZ

Rozwój instrumentów służących ochronie praw człowieka w prawie międzynarodowym zaobserwowano w XIX w. Jednak w tym okresie nie powstał spójny katalog praw jednostki chronionych w prawie międzynarodowym, jak również nie wykształciły się żadne instrumenty służące kompleksowej ochronie praw jednostki²⁸. Po II wojnie światowej fundament pod rozwój uniwersalnego i regionalnego systemu ochrony praw człowieka ustanowiła Karta Narodów Zjednoczonych.

W preambule Karty NZ istnieje odwołanie do podstawowych praw człowieka: godności, wolności jednostki, równości kobiet i mężczyzn oraz narodów, a także postępu społecznego oraz poprawy warunków życia. Art. 1 Karty NZ wymienia cele tego aktu prawnego, którymi m.in. są: popieranie i zachęcanie do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich bez względu na rasę, płeć, język lub wyznanie²⁹. Karta NZ, w opinii T. Jasudowicza, nie kreuje pełnej koncepcji międzynarodowo chronionych praw człowieka. Ustanawia jednak istotne punkty orientacyjne dla prawidłowego kształtowania takiej koncepcji na bazie godności i wartości osoby ludzkiej³⁰.

Ze względu na problemy z uzyskaniem zgody wszystkich państw, które Kartę NZ podpisały, na wypracowanie konkretnych ustaleń, nie zawiera ona katalogu praw człowieka, ale otworzyła drogę do szerokiej współpracy państw w zakresie upowszechnienia praw człowieka.

W 1948 r. została uchwalona Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (PDPC), która jest Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego NZ. Ponieważ nie jest umową międzynarodową, nie stanowi źródła zobowiązań międzynarodowych. W nauce prawa zdania na temat mocy wiążącej postanowień PDPC są podzielone. Część państw oraz przedstawiciele nauki prawa narodów stoją na stanowisku, że normy zawarte w Deklaracji nie są wiążące, ponieważ przemawiają za tym m.in. dokumenty z prac przygotowawczych nad tym dokumentem. Deklaracja początkowo zawiera ogólne formuły, wspólne standardy do osiągnięcia. Dopiero po pewnym czasie dochodzi do zawarcia umowy międzynarodowej, która ma moc wiążącą. Zwolennicy znaczenia PDPC twierdzili, że Deklaracja wyraża wolę społeczności międzynarodowej i zostanie uznana za zwyczaj międzynarodowy, który będzie obowiązywał państwa³¹.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka zapoczątkowała proces kodyfikacji i rozwoju prawa międzynarodowego praw człowieka. Prawa zawarte w Deklaracji można ująć w kilka grup, a mianowicie³²:

---

²⁸ B. Banaszak, A. Preisner, op. cit., s. 10.

²⁹ M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu*, Wrocław 2004, s. 180.

³⁰ B. Gronowska et al., op. cit., s. 50.

³¹ Ibidem, s. 53.

³² M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, op. cit., s. 182.

- prawa osobiste (fundamentalne) – należą tu: prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa, zakaz niewolnictwa, tortur lub okrutnego, niehumanitarnego albo poniżającego karaniania lub traktowania, prawo do uznawania osobowości prawnej, równości wobec prawa i prawo do jednakowej ochrony prawnej, prawo do ochrony sądowej w razie pogwałcenia podstawowych praw przyznanych przez prawo wewnętrzne, zakaz arbitralnego pozbawienia wolności, prawo do rzetelnego sądu, zasada domniemania niewinności, prawo do obrony, prawo do prywatności, poszanowania życia rodzinnego, prawo do tajemnicy korespondencji, prawo do swobodnego poruszania się i zaniechania, prawo do ubiegania się o azyl, prawo do małżeństwa, prawo własności, wolność myśli, sumienia i wyznania,
- prawa polityczne (obywatelskie): prawo do obywatelstwa, wolność słowa, wolność zgromadzeń i stowarzyszeń, prawo do udziału w rządzeniu krajem oraz dostępu do funkcji publicznych i demokratycznych wyborów,
- prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne: prawo do pracy, prawo do słusznego wynagrodzenia za pracę, ochrona przed bezrobociem, prawo tworzenia i przystępowania do związków, prawo do urlopu i wypoczynku, prawo do godziwego poziomu życia, opieki lekarskiej, zabezpieczenia społecznego, prawo matki i dziecka, prawo do nauki, prawo do kultury.

Uchwalenie PDPC stanowiło początek procesu przyspieszenia ochrony praw człowieka w sensie politycznym i prawnym.

Systemy traktatowe ochrony praw człowieka działają w ramach siedmiu konwencji ONZ, spośród których szczególną rolę odgrywają: Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych (oba akty weszły w życie w 1976 r.). Pakty są wiążącym prawem międzynarodowym, aczkolwiek w porównaniu z PDPC, Pakt Praw Obywatelskich nie zawiera przepisów dotyczących prawa do własności, prawa do ubiegania się o azyl, natomiast znajdują się w nim między innymi artykuły odnoszące się do nakazu humanitarnego traktowania z poszanowaniem przyrodzonej godności osób pozbawionych wolności, praw dziecka, praw mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych³³, prawa do życia, zakazu niewolnictwa i pracy przymusowej, prawa do prywatności, prawa do posiadania poglądów i swobody ich uzewewnętrzniania, zakazu dyskryminacji.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych zawierają przepisy stanowiące ogólne zasady ochrony praw człowieka, a mianowicie przyznające wszystkim narodom prawo do samostanowienia, polegające na swobodzie wyboru statusu politycznego i określenia rozwoju gospodarczego, w tym – rozporządzania swymi bogactwami naturalnymi. Jak uważa R. Kuźniar, zależność między zasadą samostanowienia a prawami fundamentalnymi jest dwukierunkowa: brak samostanowienia (rozumia-

---

³³ R. Kuźniar, op. cit., s. 103.

nego jako swoboda wyboru statusu politycznego i określenia rozwoju gospodarczego) oznacza w praktyce nieprzestrzeganie praw człowieka i jego swobód, natomiast droga do samostanowienia prowadzi przez walkę o prawa i swobody indywidualne³⁴.

Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich ustanawia trzystopniowy system implementacji zawarty w nim postanowień, a funkcjonowanie tego systemu zapewnia Komitet Praw Człowieka.

- Pierwszy stopień kontroli polega na zobowiązaniu państw do przedkładania sprawozdań na temat środków podjętych przez nie w celu realizacji praw wynikających z Paktu. Komitet Praw Człowieka bada te sprawozdania w celu stwierdzenia ewentualnej niezgodności praktyki i legislacji państw z postanowieniami zawartymi w Pakcie.
- Drugi stopień kontroli wykonywania postanowień Paktu związany jest z możliwością składania skargi państwowej. Skarga może być składana jedynie przez państwo, które uznało kompetencje Komitetu Praw Człowieka i przeciwko tym państwom, które uczyniły to samo. Komitet powinien dążyć do polubownego załatwienia sporu.
- Trzeci stopień mechanizmu implementacji odnosi się do skargi indywidualnej (instytucja skargi zawarta jest w Protokole Fakultatywnym do Paktu).

Zdania specjalistów ONZ na temat roli Komitetu Praw Człowieka w ochronie praw człowieka są podzielone. Niektórzy uważają, że przekształca się on w międzynarodowy trybunał praw człowieka. Krytyczny pogląd na ten temat wyraża A. Michalska, której zdaniem dyskusja Komitetu z państwem nie jest ani procedurą sporną ani nawet badawczą, a system sprawozdań składanych przez państwa nie jest skutecznym środkiem ochrony międzynarodowej. Procedura składania skargi indywidualnej jest przewlekła i przyznaje Komitetowi jedynie prawo do formułowania poglądów³⁵.

Katalog praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych zawarty w Międzynarodowym Pakcie Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych obejmuje: prawo do pracy, prawo do sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy, w tym godziwego wynagrodzenia i wypoczynku, prawa związków zawodowych i ich członków, prawo do zabezpieczenia i ubezpieczenia społecznego, prawo do opieki nad rodziną, dziećmi i młodzieżą, prawo do odpowiedniego poziomu życia, prawo do nauki, kultury.

Wspomniane Pakty różnią się tym, że na podstawie Paktu Praw Obywatelskich państwa-strony zobowiązują się do przyjęcia odpowiednich środków ustawodawczych koniecznych do realizacji zagwarantowanych w nim praw, natomiast w Pakcie Praw Ekonomicznych jest mowa jedynie o podjęciu odpowiednich kroków w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw³⁶.

---

³⁴ Ibidem.

³⁵ A. Michalska, *Komitet Praw Człowieka: kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994, s. 175.

³⁶ R. Kuźniar, op. cit., s. 112.

OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA W EUROPIE

W Europie źródłem ochrony praw człowieka są trzy ośrodki normatywne: Rada Europy, KBWE/OBWE i Unia Europejska. Jest ono oparte na zasadach: prawa, demokracji i praw człowieka.

System ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy

Po utworzeniu w 1949 r. Rady Europy (RE) przystąpiono do prac nad traktatem poświęconym ochronie praw człowieka. Podstawową formą ustanawiania i upowszechniania standardów praw człowieka na gruncie Rady Europy są traktaty międzynarodowe (konwencje, karty) uzupełnione protokołami dodatkowymi.

Filarem systemu ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy są: Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Europejska Karta Socjalna, Europejska Konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu oraz Europejska Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych.

System RE ma, zdaniem A. Bisztygi, charakter subsydiarny w stosunku do systemów wewnątrzpaństwowych. Oznacza to, że organy funkcjonujące w oparciu o konwencje RE są ostateczną instancją, która może być uruchomiona dopiero po wyczerpaniu wszystkich krajowych środków prawnych³⁷.

W 1950 r. w Rzymie podpisano Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Do Konwencji uchwalono 14 protokołów dodatkowych, które dzielą się na dwie grupy:

- protokoły o charakterze materialnym, rozszerzające katalog praw zawartych w EKPCz,
- protokoły o charakterze proceduralno-organizacyjnym, dotyczące mechanizmu kontrolnego – wejście w życie tego rodzaju protokołów związane jest z wymogiem ratyfikacji³⁸.

Katalog praw zawartych w EKPCz obejmuje: prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do rzetelnego procesu sądowego, zakaz karania bez podstawy prawnej, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii, wolność zgromadzania się i stowarzyszania, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo do skutecznego środka odwoławczego, zakaz dyskryminacji. W Protokole nr 1 dodano: prawo do własności, prawo do nauki, prawo do wolnych wyborów. Protokół nr 4 zawiera: zakaz po-

---

³⁷ A. Bisztyga, *Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy*, [w:] B. Banaszak et al., *System ochrony praw człowieka*, Zakamycze 2003, s. 121-125.

³⁸ B. Gronowska et al., op. cit., s. 70.

zbawiania wolności za długi, prawo do swobodnego poruszania się, zakaz wydalenia obywateli, zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców. Protokół nr 6 dotyczy zniesienia kary śmierci, a w Protokole nr 7 zawarte są gwarancje dotyczące cudzoziemców, prawo do odwołania w sprawach karnych, prawo do odszkodowania za bezprawne skazanie, zakaz podwójnego sądzenia lub karania, równość małżonków. Generalny zakaz dyskryminacji został zawarty w Protokole nr 12, a w protokole nr 13 znajduje się bezwzględny zakaz kary śmierci. Pozostałe protokoły dotyczą kwestii proceduralnych³⁹.

Pomimo że zakres praw chroniących jednostkę zawartych w EKPCz jest szeroki, to w świetle art. 53 Konwencji norma krajowa zapewniająca większą ochronę aniżeli postanowienia zawarte w Konwencji ma pierwszeństwo stosowania.

Przedstawiony powyżej rozbudowany katalog praw zawartych w EKPCz pozwala wyrazić przekonanie, że Konwencja jest ważnym aktem prawa europejskiego, który stanowi wytyczną dla państw pragnących uzyskać miano państwa w pełni demokratycznego, w którym prawa jednostki są chronione. W 1950 r. P. Lauterpacht (późniejszy sędzia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze) stwierdził, że dzięki przyjęciu Konwencji jednostka w zasadniczy sposób zmienia swój status z przedmiotu międzynarodowego współczucia na podmiot prawa międzynarodowego⁴⁰.

M. Nowicki uważa, że nie ma przesady w twierdzeniu, że dzięki EKPCz istnieje obecnie europejski porządek prawny w sferze ochrony praw jednostki, obejmujący nie tylko katalog praw chronionych, rozwijanych przez dodatkowe protokoły i interpretację jej organów, ale również unikalny w skali globalnej mechanizm wprowadzania ich w życie⁴¹.

Następnym instrumentem ochrony praw człowieka w systemie Rady Europy jest Europejska Karta Socjalna (EKS) z 1961 r. Wraz z przyjętym w 1988 r. Protokołem dodatkowym, ustanawia ona listę praw socjalnych obywateli, m.in. prawo do pracy, prawo do sprawiedliwych warunków pracy, prawo do bezpieczeństwa i higieny pracy, prawo do właściwego wynagrodzenia, prawa związkowe, prawo do organizowania się pracowników i pracodawców, prawo do negocjacji zbiorowych i strajku, prawo dzieci i młodzieży do ochrony szczególnej w kontekście pracy, prawo do wykształcenia zawodowego, prawo do ochrony zdrowia, do ochrony rodziny itp.

Ochrona praw ustanowionych przez Kartę dotyczy jednak obywateli państw-stron Karty oraz cudzoziemców będących obywatelami krajów, które ją ratyfikowały. Państwa są zobowiązane do tworzenia odpowiednich warunków zapewniających urzeczywistnienie praw zawartych w Karcie⁴².

---

³⁹ *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, tekst jednolity*, [w:] M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do EKPCz*, Zakamycze 2006, s. 383.

⁴⁰ M. A. Nowicki, op. cit., s. 15.

⁴¹ Ibidem.

⁴² R. Kuźniar, op. cit., 187.

W 1988 r. Rada Europy przyjęła Protokół dodatkowy (wszedł w życie w 1992 r.), poszerzający katalog praw socjalnych i ekonomicznych. Wprowadził on zasadę niedyskryminacji w zatrudnieniu i w zawodzie ze względu na płeć, prawo pracowników do informacji i konsultacji w przedsiębiorstwie, prawo osób w podeszłym wieku do ochrony socjalnej. Natomiast w 1996 r., w związku z rozszerzeniem integracji w ramach UE, konieczne stało się rozwinięcie praw wcześniej ustanowionych i dodanie nowych, jak np: prawo do ochrony w razie rozwiązania stosunku pracy, prawo do ochrony godności w miejscu pracy, prawo do mieszkania. Zrewidowana Europejska Karta Socjalna uchwalona została w 1996 r. Zmiany wprowadzone w nowej EKS polegały głównie na podwyższeniu standardu ochrony oraz rozszerzeniu zakresu podmiotowego i przedmiotowego stosowania artykułów EKS. W stosunku do EKS z 1961 r., nowa Europejska Karta Socjalna z 1996 r. zrewidowała zasadę niedyskryminacji w korzystaniu z ustanowionych w niej praw⁴³.

W 1987 r. Rada Europy przyjęła Konwencję o zapobieganiu torturom oraz nie-ludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Konwencja nie wprowadziła nowych praw, natomiast ustanowiła mechanizm weryfikacji przestrzegania przez państwa zapisanego w art. 3 EKPCz zakazu tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Konwencja powołała do życia Europejski Komitet Zapobiegania Torturom⁴⁴.

Mniejszości narodowe są chronione na mocy Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowej. Podpisało ją 37 państw, w tym Polska. Konwencja gwarantuje ochronę osobom należącym do mniejszości narodowej, zapewniając im m.in. wolność zgromadzeń i stowarzyszeń, wolność myśli, sumienia i religii, prawo do używania swojego imienia i nazwiska w języku mniejszości⁴⁵.

Oprócz wspomnianych powyżej instrumentów ochrony praw człowieka Rady Europy należy wymienić: Europejską Konwencję o wykonywaniu praw dzieci z 1996 r., Europejską Konwencję o Ekstradycji z 1960 r., Konwencję o ochronie praw człowieka i godności osoby ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny z 1999 r.

Ochrona praw człowieka w procesie KBWE/OBWE

Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) rozpoczęła obrady w 1973 r. w Helsinkach, była kontynuowana w Genewie od 18 września 1973 r. do 21 lipca 1975 r. i zakończyła się w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r. Uczestnicy Konferencji, którymi byli ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Holandii i Francji, położyli nacisk na znaczenie kontaktów międzyludzkich we współpracy międzynarodowej, na dostęp ludzi do informacji. Rokowania prowadzone na Kon-

---

⁴³ A. Hendzel, J. Maciejewska, *Podstawowe dokumenty Rady Europy z dziedziny polityki społecznej*, Warszawa 1997, s. 8-9.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 189.

⁴⁵ B. Gronowska et al., *op. cit.*, s. 76.

ferencji dotyczyły spraw politycznych i bezpieczeństwa, spraw gospodarczych i humanitarnych.

W przyjętym w 1975 r. Akcie Końcowym KBWE znalazły się zobowiązania dotyczące praw człowieka. Rozdział I, zatytułowany „Poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności łącznie z wolnością myśli, sumienia, religii lub przekonań”, dotyczył praw obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych, wolności wyznania i praw mniejszości narodowych⁴⁶.

KBWE wniosła do międzynarodowej ochrony praw człowieka nową jakość – uznanie, przez państwa-strony Aktu Końcowego, znaczenia praw człowieka i podstawowych wolności jako istotnego czynnika pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu, niezbędnych do zapewnienia rozwoju przyjaznych stosunków i współpracy między nimi⁴⁷. W opinii R. Kuźniara, znaczenie KBWE w zakresie ochrony praw człowieka wynika z poszanowania tych praw i uznania ich za zasadę stosunków międzynarodowych oraz ustanowienia łącznika między respektowaniem praw człowieka a bezpieczeństwem i jakością stosunków międzynarodowych⁴⁸.

Akt Końcowy KBWE nie zawierał postanowień dotyczących mechanizmów czy procedur nadzorujących wdrażanie w życie przyjętych zobowiązań. Po zakończeniu Konferencji widoczne były różnice zdań na temat postanowień Aktu Końcowego odnoszących się do praw człowieka. Chodziło o interpretację mocy wiążącej przyjętych postanowień oraz interpretację ich znaczenia dla porządku międzynarodowego w Europie.

W literaturze można spotkać następującą interpretację Aktu Końcowego KBWE: zasady rozdziału I Aktu Końcowego mają moc prawnomiędzynarodową na podstawie twierdzenia, że tworzą one „miękkie prawo międzynarodowe” oraz stanowią zasady jedynie o znaczeniu politycznym. Niektórzy autorzy uważają, że Akt Końcowy w całości ustanowił międzynarodowe normy polityczne i wprowadził odpowiedzialność państw natury politycznej także w sferze praw człowieka⁴⁹.

Po raz pierwszy w historii KBWE podstawy mechanizmu przestrzegania przez poszczególne państwa praw jednostki stworzono na konferencji we Wiedniu w 1989 r. W tym celu zostały utworzone misje ekspertów i sprawozdawców, mające na celu nadzorowanie lub udział w rozwiązywaniu na terytorium danego państwa problemów związanych z przestrzeganiem praw człowieka. W dokumencie kopenhaskim KBWE z 1990 r. zawarto postanowienia dotyczące praw człowieka: wolność słowa, zgromadzeń, prawa do własności, zakaz tortur, prawa dziecka, odrzucenie kary

---

⁴⁶ W. Korey, *The Promises We Keep. Human Rights. The Helsinki Process and American Foreign Policy*, New York 1993, s. 14-15.

⁴⁷ R. Kuźniar, op. cit., s. 225.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1980, s. 289-294; R. Szafarz, *Rozwój prawa międzynarodowego. Z problematyki „europejskiej przestrzeni prawnej”*, Warszawa 1994, s. 22-40; E. B. Schlager, *The Procedural Framework of the CSCE; From Helsinki Consultations to the Paris Charter, 1972-1990*, „Human Rights Law Journal”, nr 6-7/1991.

śmierci. Przełomem w tym dokumencie były postanowienia przyznające prawa mniejszościom narodowym.

Istotne znaczenie dla kontroli realizacji przez państwa przyjętych przez nie zobowiązań dotyczących praw jednostki miały realizowane od 1992 r. spotkania poświęcone urzeczywistnieniu „ludzkiego wymiaru” KBWE⁵⁰.

Proces instytucjonalizacji KBWE rozpoczął się w 1990 r. w Paryżu, na spotkaniu państw-stron KBWE. Zostały wówczas powołane organy polityczne KBWE, a mianowicie: Rada Ministrów Spraw Zagranicznych, Komitet Wysokich Przedstawicieli, Sekretariat. Ponadto utworzono Centrum Zapobiegania Konfliktom i Biuro Wolnych Wyborów, a w 1991 r. – Zgromadzenie Parlamentarne KBWE. W 1994 r., na szczycie w Budapeszcie, KBWE została przemianowana na Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE).

Organami OBWE zajmującymi się prawami człowieka są: Rada OBWE, działająca na kilku szczeblach: ministrów spraw zagranicznych, dyrektorów politycznych (Wysokich Przedstawicieli), ambasadorów i stałych przedstawicieli państw-członków przy OBWE, oraz Sekretariat.

„Ludzki wymiar” OBWE jest realizowany na konferencjach przeglądowych, spotkaniach implementacyjnych, które nie wydają dokumentów o charakterze decyzyjnym, lecz mogą formułować zalecenia czy opinie. Na przykład w trakcie spotkania przeglądowego „ludzkiego wymiaru” w 2001 r. były poruszane kwestie dotyczące stosowania w niektórych krajach kary śmierci, nieprawidłowości w przeprowadzaniu wyborów, dyskryminacji na różnym tle, nierówności mężczyzn i kobiet⁵¹.

Ochrona praw człowieka w OBWE opiera się na zobowiązaniach politycznych, a system ochrony praw człowieka OBWE zawiera cały katalog praw, które pozostają w ścisłym związku z kluczowymi kwestiami stosunków międzynarodowych, takimi jak np. bezpieczeństwo, współpraca w zakresie stosunków gospodarczych między państwami, stosunki dobrosąsiedzkie.

Oceniając system ochrony praw człowieka w ramach OBWE należy podkreślić, że oparcie tego systemu na fundamentach politycznych przyczyniło się do przeobrażeń w krajach Europy Wschodniej. Państwa tworzące obszar OBWE są ze sobą powiązane w zakresie bezpieczeństwa, rozwoju i dobrobytu gospodarczego, wzorców społecznych i nauki, co jest szczególnie istotne dla państw byłego bloku komunistycznego. Jak podkreśla R. Brett, lepiej poddać się którejś z niewygodnych procedur w zakresie „ludzkiego wymiaru”, niż ryzykować kosztowne sankcje i ostracyzm polityczny⁵².

⁵⁰ B. Banaszak, *Prawa jednostki...*, op. cit., s. 119.

⁵¹ R. Kuźniar, op. cit., s. 253.

⁵² R. Brett, *Human Rights and the OSCE*, „Human Rights Quarterly”, nr 18/1996.

TRZY GENERACJE PRAW CZŁOWIEKA

Rodzaje praw jednostki można zaklasyfikować do tzw. trzech generacji praw jednostki, które zostały opracowane w latach 70. przez K. Vasaka⁵³.

- Prawa pierwszej generacji, które stanowią fundamentalne prawa obywatelskie i polityczne sformułowane na przełomie XIX i XX w. pod wpływem koncepcji liberalnych (np. ochrona życia, nietykalność osobista, wolność słowa, sumienia, równość wobec prawa. Prawa te, zdaniem P. Senddeckiego, zachowują nadal walor atrakcyjności, akcentując konieczność zagwarantowania wolności od ingerencji władzy, stworzenia swobody autonomii woli jednostki⁵⁴. Tak pojmowane prawa człowieka stały się aktualne w krajach postkomunistycznych, w okresie odbudowy systemu państwa prawa.
- Prawa drugiej generacji powstały jako rezultat ruchów robotniczych i koncepcji socjalistycznych w II połowie XIX w. Dotyczą one sfery pracy, opieki medycznej, standardu życia. Prawa socjoekonomiczne zakładają, że człowiek może cieszyć się życiem, być wolnym, jeśli ma zapewniony odpowiedni poziom dobrobytu materialnego i społecznego bezpieczeństwa⁵⁵. Po II wojnie światowej istotny wpływ na pozycję tak rozumianych praw człowieka miała doktryna „realnego socjalizmu”. Ideologie kolektywistyczne XX w. zakwestionowały istnienie natury człowieka, przekreśliły rolę jednostki i jej praw oraz gwarancje ich realizacji. Dając prymat podejściu kolektywistycznemu, kładły nacisk na prawa ekonomiczne, redukując prawa polityczne. Przykładem żądań wolności politycznej i zagwarantowania praw jednostki była „Solidarność”.
- Prawa trzeciej generacji, zwane prawami solidarnościowymi czy zbiorowymi, są efektem procesów globalizacji. Należą do nich: prawo do pokoju, prawa narodów do samostanowienia, do rozwijania własnej kultury, do ochrony środowiska, do rozwoju gospodarczego, do pomocy humanitarnej, do komunikowania się, do wspólnego dziedzictwa ludzkości⁵⁶.

Prawa jednostki stale ulegają rozszerzeniu. Poszukuje się nowych praw, rozszerzając płaszczyznę ich występowania na coraz to nowe sfery życia (np. prawo do

---

⁵³ K. Drzewicki, *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy międzynarodowe”, nr 10/1983.

⁵⁴ P. Senddecki, *Refleksje nad prawami człowieka w praktyce ich stosowania*, [w:] „Biuletyn Biura Informacji Rady Europy”, nr 3/2003, Warszawa 2003, s. 74.

⁵⁵ R. L. Siegel, *Socioeconomic Human Rights. Past and Future*, „Human Rights Quarterly”, nr 7/1986, s. 255.

⁵⁶ E. Klein, *Human Rights of the third generation*, [w:] *Rights, Institutions and impact of international law according to the German basic law*, red. Ch. Starch, Baden-Baden 1987, s. 70.

aborcji czy eutanazji). Jak uważa R. Kuźniar, zagadnienie eutanazji jest ogromnym problemem w kontekście praw człowieka. Tradycyjne podejście do praw człowieka odrzuca eutanazję, która jest sprzeczna np. z EKPCz⁵⁷.

KONKLUZJE

Idea praw człowieka i ich ochrony rozwija się stopniowo począwszy od Starożytności. Już wówczas sądzono, że każdemu człowiekowi w jednakowym stopniu przysługują prawa przyrodzone, których nikt nie może go pozbawić. Pomimo tego, że wielu przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego i europejskiego uważa, iż kodyfikacja i konstytucjonalizacja praw człowieka miała miejsce w II połowie XVII w., a kategoria praw człowieka stała się istotnym elementem życia społecznego dopiero po II wojnie światowej, to należy pamiętać, że normatywizacja praw człowieka nastąpiła już w 1215 r., kiedy została ustanowiona „Magna Charta Libertatum”.

Obecnie w Europie najbardziej wykształcony jest system Rady Europy, charakteryzujący się takimi wartościami jak: rządy prawa, pluralizm, demokracja, prawa człowieka i swobody obywatelskie, a rdzeniem tego systemu jest Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. Przepisy Konwencji interpretowane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka mają istotny wpływ na poziom ochrony praw człowieka we wszystkich państwach europejskich.

---

⁵⁷ R. Kuźniar, op. cit., s. 46.

Tomasz Jurczyk

Geneza rozwoju praw człowieka

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawa naturalne, prawa stanowione, Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, ONZ, Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Streszczenie: Prawa człowieka, obok rządów prawa i wolnych wyborów, stanowią jeden z fundamentów ładu demokratycznego, a ich przestrzeganie jest istotnym kryterium legitymizującym państwa w oczach społeczności międzynarodowej. Obecnie prawa człowieka mają charakter powszechny i uniwersalny, jednakże wciąż pozostają wytworem konkretnej kultury i cywilizacji – cywilizacji europejskiej. W niniejszym artykule została przedstawiona historia rozwoju doktryny praw człowieka od czasów Starożytności aż do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Origins of human rights development

Key words: human rights, natural rights, legal rights, Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, UN, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Summary: Human rights, alongside the rule of law and free elections, constitute one of the cornerstones of democratic governance and their observance factors decisively in the legitimacy of the state in the eyes of the international community. Today, human rights are common and universal, but still remain a product of European culture and civilization. The purpose of the article is to present a brief history of the development of the human rights doctrine from antiquity to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.